

BATIDA TOLERANS

Hüseyin Batuhan : Batıda Tolerans Fikrinin Gelişmesi I. İstanbul
1959, IV - 220 sayfa.

Eserin önsözünde de işaret ettiği gibi, Batuhan önce 17. ve 18. yüzyıllarda batıda tolerans kavramının gelişmesi adlı bir eser hazırlamak üzere çalışmalarına başlamıştır; fakat işe koyulduktan sonra, problemin kaynaklarına kadar inmek lüzumunu duymuş, böylece üç cilt tutacağını tahmin ettiği çalışmalarının şimdi birinci cildini hazırlamıştır.

Adından da anlaşılacağı gibi, eser daha çok tarihî bir araştırmadır, kitabın en geniş kısmı (s. 73-220) buna ayrılmıştır; bununla beraber Batuhan tolerans probleminin sistematik cephesini de ihmal etmemiş, "Sistematik bölüm" adını verdiği bölümde (s. 25-70) bu yoldaki araştırmalarının neticelerini ortaya koymuştur. Esasen "Tolerans" gibi çeşitli yönleri olan, yalnız din ve fikir tarihini değil, bütünü ile medeniyet tarihini ilgilendiren ve birçok ihtirasları canlandıran bir problem karşısında ilmî tarafsızlığı ve objektivliği muhafaza edebilmek için, toleransın şumul ve mânasını belirtecek böyle bir araştırmanın zaruriliği meydandadır; bu şekilde hareket etmekle Batuhan'ın metod bakımından doğru yolu seçmiş olduğu söylenebilir. Şunu da ilâve edelim ki, eserin bu kısmı başlı başına bir değer taşıyor.

Eserinin sistematik ve tarihî kısımlarının başına koyduğu "Giriş" te (s. 3-22) yazar, son zamanlara kadar sadece tarihin malı olduğu sanılan tolerans probleminin, Birinci Dünya Savaşından sonra totaliter rejimlerin ortaya çıkmasıyla yeniden günün konusu haline geldiğine işaret ediyor. Bu, değerler dünyasında hiçbir şeyin bütünlük kazanılmış sayılmayacağını, her yeni neslin bu değerleri yeniden benimsemek zorunda olduğunu gösteren sayısız örneklerden biridir. Bu bakımdan yazar tolerans probleminin zamanımız için ne kadar önemli olduğu noktasında haklı olarak duruyor. Bugün demokrasi - komünizm çatışmasında, toleransın

nereye kadar varabileceğini araştırıyor ve bunun çeşitli demokrasilerde, çeşitli şekiller gösterdiğini söyledikten sonra, esas itibarıyla toleransın toleranssızlığa göz yumacak kadar toleranslı olmayacağı neticesine varıyor. "Giriş" i meydana getiren bu sayfalar, zevk ve istifadeyle okunacak görüş ve fikirlerle doludur.

Bundan sonra gelen sistematik bölümde, toleransın bugünkü ve tarihî mânaları üzerinde duruluyor. Toleransın zamanımızda aldığı mânayı tahlil eden Batuhan, bunda *başkalık*, *katlanma* ve *hoşgörme* gibi üç unsurun bulunduğunu söylüyor. Bundan toleransın *kendimizinkilerden başka düşünce ve görüşleri hoşgörerek onlara katlanmak* demek olduğu neticesi çıkıyor. Yazara göre, tarihin seyri içinde, toleransın pozitif cephesi yavaş yavaş negatif cephesine üstün gelmiş, hoşgörme katlanma unsuruna hâkim olmuştur.

Tarihte tolerans problemi önce din alanında ortaya çıkıyor; bunu da tabîi saymak gerek, zira din cemiyetlerin dayandığı temel müessesedir. Dinde hürriyet üç bakımdan ele alınabilir : 1) Ferdin istediği dini seçmekte hür olması; 2) Dinle dünya işlerinin birbirinden ayrılmış olması; 3) Çeşitli dinlerin devlet karşısında eşit haklara sahip olması. Böylece inanma veya vicdan hürriyeti denilen şeyin sanıldığı kadar basit olmadığı görülüyor. Buna rağmen, Batuhan, çeşitli görünüşleri altında vicdan hürriyetinin temelinde yurttaşlıkla dindaşlığın hukukî bakımdan kesin olarak birbirinden ayrılmış olmalarını buluyor. Bundan da şu mühim netice çıkıyor : bir cemiyette bu kesin ayrılık bulunduğu takdirde, devletin resmî bir dini olması vicdan hürriyetine, lâikliğe aykırı değildir. Vicdan hürriyetinin tam olabilmesi için, resmî bir dine sahip olsa bile, devletin din karşısında tarafsız olması lâzımdır ve yazara göre bu, yalnız dinin değil, devletin kendisinin de hür bir dernek olarak anlaşıldığı ve iş gördüğü liberal demokrasilerde mümkündür.

Batuhan vicdan hürriyetinin iki ana motif sayesinde gerçekleşebileceğini söylüyor : bunlardan dinî olanı, dinin çeşitli sebepler neticesinde cemiyetteki hâkim durumunu kaybetmesi, siyasî olanı ise, yine çeşitli sebepler sonunda, din birliğinden fayda gören devletlerin bunda ısrar etmenin kendilerine zarar getireceğini anlayarak bundan vazgeçmiş olmalarıdır. Bundan sonra gelen sayfalarda yazar, kabul ettiği sınıflamaya göre çeşitli dinlerle tolerans arasındaki münasebeti sistematik bir görüşle belirtmeye çalışıyor.

Eserinin tarihî bölümünde Batuhan pagan eski çağında tolerans problemini ele alıyor ve bunu eski Yunanda ve Roma'da inceliyor. Burada ilk bakışta paradoxal sayılabilecek bir durumla karşılaşılıyor. Sistematik bölümde vicdan hürriyetinin dayandığı temelin, yurttaşlıkla dindaşlığın hukukî bakımdan kesin olarak birbirinden ayrılmasından ibaret olduğu söylenmişti; halbuki gerek eski Yunan'da gerek Roma'da bu ayrılığa rastlamıyoruz; bu cemiyetlerin her ikisinde de devlet resmî bir dine sahip olduğu gibi, yurttaşların da bu dine bağlı olmaları, sitenin tanrılarına inanmaları, bir kelimeyle aynı zamanda dindaş olmaları şarttır. Buna karşılık eski Yunan'da ve hiç değilse Hıristiyanlığı resmî din olarak kabul etmeden önce Roma'da oldukça geniş bir din ve bunun yanında bir düşünce hürriyetine rastlıyoruz. Bu durumu açıklamak için eski Yunan'da ilim ve felsefenin büyük bir gelişme gösterdiğini, böylece doğan dünya görüşünün dinden gelen dünya görüşünü zayıflattığını ve belli bir ölçüde onun yerini aldığını, dinde ve düşüncede toleransın bu şekilde doğduğunu, Roma'nın da eski Yunan'ın ilim ve felsefe mirasıyla beraber bu mirasa da kondüğünü söylemek mümkün değildir. Zira Yunan ilim ve felsefesinin meydana gelmesinin şartlarından biri ve belki başta geleni, eski Yunan sitelerinde ve bilhassa Atina'da görülen toleranstır. Bu güçlüğü cevabını sistematik bölümde ulus dinleri ve tolerans kısmında ve aynı zamanda eserin bilhassa 78 - 91 inci sayfalarında buluyoruz. Burada Yunanlıların hiçbir kutsal yazıları olmayışının bir theologinin geliştirilmesine imkân vermediği, din adamları arasında görüş birliği bulunmadığı, inançların ayrı ayrı sitelerde değişiklikler gösterdiği, böylece Yunan dininin dogmatismden uzak bir synkretizm karakteri taşıdığı anlatılıyor. Aynı problem karşısında, başka yollardan giderek kendi hesabımıza daha önce bizim de aynı neticeye vardığımızı ve yazarın bu görüşüne tamamiyle katıldığımızı söyleyeceğiz.

Eski Yunanda görülen ve en meşhuru Sokrates'in ölüm cezasına çarptırılmasıyla neticelenen *asebeia* (dinsizlik) dâvaları, Batuhan'a göre, toleranssızlığa birer delil sayılmamalıdır; bunları başka sebeplerle, çoğu siyasî intirikalarla izah etmek kabildir. Roma'da hıristiyanlara karşı girişilen takibata, edilen zulüm ve işkencelere gelince, yine yazara göre, bunlar da birer toleranssızlık örneği değil, belki de resmî dini de tanımayı reddedenlere karşı devletin kendini korumak için aldığı tedbirlerdir. Asıl toleranssızlık, Hıristiyanlığın devlet otoritesini eline geçirmesinden sonra

başlayacaktır. Zayıf iken toleransın âdeta baş koruyucusu kesilen bu din, devlet dini olduktan sonra toleranssızlığı son haddine kadar götürecektir. O kadar ki, Batuhan'a göre, bu devrede toleranstan değil, olsa olsa toleranssızlığın tarihinden bahsedilebilir. Kendisi bu bölüme ayırdığı sayfalarda, Hıristiyanlığın pagan dinlerini nasıl temizlediğini, aykırı inanlarla savaşlarını uzun uzun anlatarak bunun çeşitli delillerini vermekten geri kalmıyor.

Ama Batuhan'a göre, Hıristiyanlığın gösterdiği toleranssızlık yalnız tarihî bir vak'a değil, aynı zamanda bu dinin özünden gelen zarurî bir neticedir. Bunun bir leit-motiv halinde eserde sık sık tekrarlandığını görüyoruz : "Bu da, dediğimiz gibi, toleransın organize bir din olarak Hıristiyanlığın özüne aykırı bir kavram olduğunu gösterir." "Hıristiyanlığın 'özce toleranssız oluşu..." "Kaldı ki, Hıristiyanlık gibi toleranssız bir dinle işbirliği eden bir devlet..." "Kökçe toleranssız bir dinle..." "Bu bakımdan bundan sonra başlayacak olan toleranssızlık rejiminin görünürdeki sebebi devlet olsa bile, gerçek âmili gene de Hıristiyanlıktır." "Kısacası, Kilisenin temelleri toleranssızlık üzerine atılmıştır." Gerçi, bir ilim adamına yakışır bir tarafsızlık ve objektivlikle, Batuhan gerek Mukaddes Kitapta, gerek Kilise Babalarında toleransı büyük bir kuvvetle müdafaa eden görüşleri belirtmekten geri kalmıyor, hattâ "Hıristiyan ahlâkının kökçe toleransa dayandığına şüphe yok" diyecek kadar ileri gidiyor. Ama onun esas görüşü toleransın Hıristiyanlığın özüne aykırı olduğudur. Bu husustaki kanaatinin dayandığı düşünceleri şöylece hülâsa etmek kabildir : Hıristiyanlık insanları kurtuluşa götürecektir hakikati sadece kendisinin getirdiğine inanmıştır. Bu din aynı zamanda yapısı gereği, universal bir din karakteri taşır. Böyle olunca, iktidarı ele geçirdiği anda, iyi niyetle bile olsa, belki de hattâ bu iyi niyeti yüzünden, insanları zorla doğru yola sokmaya çalışması, yâni toleranssız olması zarurîdir. Bu neticeyi çıkarmakta yazarın biraz acele ettiğini sanıyorum. Zira toleranssızlığın bir dinin özünde bulunduğunu göstermek için, sadece tarihin şahadeti yeter değildir; o dinin esas dogmalarının toleranssızlığı gerektirdiği, mukaddes yazılarına dayanılarak gösterilmelidir. Bir yerde sözü edilen "*Compelle intrare*" sözlerinin, mutlaka zor kullanma mânasına yorumlanamayacağını Batuhan'ın kendisi de kabul ediyor. Kendisinin de gösterdiği gibi, başta Augustinus olmak üzere, birçok Kilise Babalarının toleransa örnek olacak sözleri yanında, toleranssızlığı açıkça tavsiye eden şeyler söyledikleri doğrudur; ama, bilindiği gibi, bu

Babaların fikirleri Hıristiyanlıkta büyük bir değer taşımakla beraber, sözbirliği halinde oldukları zaman bile, birer dogma sayılmamaktadır. Devlet dini olduktan sonra Hıristiyanlığın büyük bir toleranssızlık gösterdiği doğrudur. Ama "saltanatım bu dünyaya ait değildir" diyen ve dünya işlerine hemen hemen hiç el uzatmamayı prensip olarak alan bir din için, devlet dini olmanın özüne aykırı olup olmadığı daha önce üzerinde durulacak bir noktadır. Batuhan'ın dediği gibi "aykırı inanla savaş her din için bir ölüm-kalım savaşıdır"; ama toleranssızlık bu savaşın kendisinde değil, ne şekilde yapıldığındadır. Nitekim Hıristiyanlık bu savaşı ilk zamanlarda büyük bir tolerans içinde başardığı gibi, çok sonraları yine aynı yolu tutmuştur. Bir cümleyle söylersek, Batuhan çalışmasında toleranssızlığın Hıristiyanlığın tarihinde bulunduğunu vesika ve delilleriyle gösteriyor, ama özünde bulunduğu değil.

Esasa ait olmayan — esasa ait olmayan diyoruz, zira bu araştırmanın konusu Hıristiyanlık değil, Tolerans'tır — bu görüşe katılmamakla beraber, Batuhan'ın eserini baştan aşağı büyük bir zevk ve istifadeyle okuduğumuzu söylemeliyiz. Yazar problemini iyice sınırlamakla beraber, bütün ince noktalarıyla ele almıştır. Başvurduğu kaynakların teşkil ettiği zengin malzemeyi ustaca kullanmasını bilmiş, bunların karşısında hiçbir vakit passif kalmamış, bir ilim adamına yakışır şekilde daima tenkitçi bir tavır takınmıştır. Bu çalışmasıyla Batuhan ince tahliller yapmak, bunların neticelerini bir terkipte toplamak kabiliyetini, fikirlerini anlatıştaki ustalığını göstermiş bulunuyor; bu bakımdan bu travayı, sahip olduğu fikir olgunluğunun parlak bir örneği sayıyoruz. Onun bu çalışması sadece bir doçentlik tezi değil, kelimenin tam mânasıyla bir eser, siyasî felsefe edebiyatına kattığı değerli bir eserdir.

H. Vehbi Eralp